

VÁLTOZÓ VONZATOK – DE MIÓTA?

HORVÁTH LÁSZLÓ
(MTA Nyelvtudományi Intézet)

1. Témaválasztás

A közelmúlt és napjaink nyelvi változásainak bemutatásakor, elemzésekor elég ritkán esik szó a vonzatokról. Említésre méltó kivétel például Zimányi Árpádnak az a cikke, amely Változó vonzatok címmel tíz évvel ezelőtt jelent meg az Édes Anyanyelvünkben (2006). Mostani előadásom ehhez az íráshoz kapcsolódik.

A Zimányi-cikk egyfelől összefoglaló jellegű szemle az érdeklődő nagyközönség számára, hiszen olyan eseteket is bemutat, amelyekkel a legfontosabb nyelvművelő szintézisek, a Nyelvművelő kézikönyv (1980–1985) és a Nyelvművelő kézisztár (1996, ill. 2005) már szintén foglalkoztak. Másfelől olyan változásokra is felhívja a figyelmet, amelyek a szakirodalomban korábban vagy nem, vagy csupán érintőlegesen kerültek szóba. Az áttekintésből néhány általános változási tendencia is kirajzolódik.

Kétségtelen erényei mellett azonban az írásnak olyan vonásai is vannak, amelyek hiányérzetet kelthetnek, illetve ellentmondásra készíthetik az olvasót. Tagadhatatlan, hogy ezeknek egy része a cikk korlátozott terjedelméből és ismeretterjesztő műfajából következik. Más részük abból adódik, hogy a nyelvművelő irodalom a változások idejének feltárásában és azonosításában gyakran hajlamos a nagyvonalúságra, az „újabbban” kezdetű megállapításokra a pontosabb kormeghatározás helyett. Az természetesen igaz, hogy az egyes jelenségek felbukkanásának ideje, a változások kora nem mindig állapítható meg, de véleményem szerint a nyelvművelő írások szerzői az alaposabb kronológiai búvárkodás helyett az indokolhatónál többször érik be elnagyolt kijelentésekkel. A történeti vizsgálat mellőzése persze tévedésekhez, a hasonló vagy annak látszó esetek finomabb különbségeinek elfedéséhez vezethet. Sajnos Zimányi Árpádnak a különben érdekes és értékes szemléje sem mentes az effajta hibáktól.

A Zimányi-cikk arra készítetett, hogy kissé közelebből és részletesebben is megvizsgáljam a benne tárgyalt eseteket, majd a változások idejére vonatkozó és más megjegyzéseket fűzzek hozzájuk. A kutatáshoz A magyar nyelv nagyszótárának forrásai közül segítségül hívtam a Magyar történeti szövegtárat (= MTSz.) és a szótár készítéséhez felhasználható CD-ket (a példákhoz tartozó pontosabb bibliográfiai adatokat l. a Nszt. eddig kiadott kötetében), továbbá a legfontosabb értelmező szótárakat (ÉrtSz., ÉKsz., ÉKsz.², Nszt.), történeti szótárakat (NySz., SzT.) és nyelvművelő kiadványokat (NymKk., NymKsz., NymKsz.²).

2. Megjegyzések a Zimányi tárgyalt szerkezetekről

Zimányi Árpád szemléje olyan esetekkel indul, amelyekben az eredetileg tárgyatlan, határozói vonzatú igének tárgyas szerkezete is létrejött: *előfizet vmire – előfizet vmit, felügyel vmire – felügyel vmit, lekésik vmiről – lekésik vmit*. A cikkben ezt olvashatjuk róluk: „Nyelvművelésünk korábban sokszor jelezte, hogy bizonyos igék határozóragos vonzatát kezdi felváltani a tárgy ragja [...]. A Magyar értelmező kéziszótár több mint

három évtizeddel ezelőtti első kiadása még csak a határozóragos formákat tartotta elfogadhatónak, a közelmúltban megjelent új kiadásban viszont már módosult a megítélés. A tárgyragos változat manapság már egyre megszokottabb, s a Nyelvművelő kézikönyvtár szerint sem hibáztatható” (Zimányi 2006). – Hozzáteszem ehhez, hogy az ÉrtSz. az *előfizet*-et és a *felügyel*-t még csakis tárgyatlan igeiként tüntette fel, sőt a *felügyel* esetében ez még az ÉKsz. 1. kiadására is érvényes. Abban a kiadásban az *előfizet*-nek és a *lekésik*-nek a tárgyragos vonzata már megjelent, de a helytelenítés csillagával, illetve vulgárisnak minősítve.

Mit mondhatunk a nagyszótári források alapján a három ige vonzatának a történetéről?

A diakrón változás legjobban a *lekésik*-kel kapcsolatban figyelhető meg. A MTSz. alapján összeállított kis statisztika az adatok csekély száma miatt reprezentatívnak nem mondható, mégis érzékelteti a módosulási tendenciát: a 20. század második felétől már a tárgyas szerkesztés van többségben.

lekésik

Évszázad/ századnegyed	<i>vmiről</i>	<i>vmít</i>
XIX/4.	8	–
XX/1.	5	3
XX/2.	8	1
XX/3.	5	8
XX/4.	2	9
XXI/1.	1	11

Példaként egyet idézek a 19. századi határozós adatokból: „A reggeli *vonatról* már *lekéstél*, de a gyorsvonattal még indulhatsz” (1884: Reviczky Gyula: Apai örökség: MTSz.). A 20. század elejéről már a tárgyi vonzat is adatolható: „Király Ernő [...] a tótokskák hazájából nem tudott a menetrend szerint Pestre érkezni, hanem [...] négy órai késéssel. Így *lekéste* a kolozsvári *gyorsat* is” (1911: Újság [Kolozsvár]: MTSz.).

Nem véletlen, hogy a *lekésik* tárgyas szerkesztésmódját már az ÉrtSz. is említi, igaz, a helytelenítés csillagával. A NymKsz. (1996) pedig már úgy beszél a *lekési a vonatot* – *lekésik a vonatról* kettősségről, mint „Más-más szemléletet tükröző, egyaránt helyes, azonos értelmű kifejezések”-ről.

Az *előfizet* esetében hosszú ideig kizárólagos a *vmire* vonzat: „A Pesti Divatlap és Nemzetőr jövő 1849-iki első félévi *folymára előfizetni* lehet helyben 5, postán 6 p. ftal” (1849: Pesti Hírlap: MTSz.). A tárgyas szerkesztésmódra az első adatot csak a 20. század közepéről találtam, a Soproni Szemle CD-jén: „csak azt tekintik szervezett munkásnak, aki a szakma *újságját* (die Fachzeitung) *előfizeti*” (Soproni Szemle 1959/1.). – Tanulmányom egyik lektorának minden bizonnyal igaza van abban, hogy a tárgyas szerkesztés a *megrendeli* vagy *járatja az újságot* hatására jöhetett létre.

A MTSz.-ban nem találtam példát az ige tárgyas használatára. Az ÉKsz. megújított kiadása (2003) bizalmasnak minősíti a tárgyi vonzatot, és a NymKsz. is lényegében ezt állítja róla.

A *lekésik* és az *előfizet* esetében szemléleti, grammatikai különbség van a kétféle szerkesztésmód között, jelentésbeli nincsen. Zimányi cikke alapján azt hihetnénk, hogy a *felügyel* is ilyen. Ezzel szemben érdemes idézni a NymKsz. szócikkét: „A *felügyel* igének korábban csak határozói vonzata volt: *felügyel a munkára, a tanulókra* stb. Az újabb hivatali és sajtónyelvben tárggyal is bővítik: *felügyeli a munkát, az alárendelt szervek tevékenységét; a MÁV-ot a közlekedési tárca felügyeli*. Ha ez utóbbi használathoz jelentés-, illetve funkciókülönbség társul (pl. oly módon, hogy a *felügyel* *vmi*t szerkezet nem konkrét felügyeletet, ellenőrzést jelent, hanem csupán azt jelzi, kire, mely szervre tartozik a felügyelet), nincs okunk hibáztatni. Egyébként azonban ragaszkodjunk a hagyományos vonzathoz: *felügyel vmire*.” – Az itt említett, legalább részleges jelentéshasadást az ÉKsz.² szócikke is érzékelteti. Abban viszont téved a NymKsz., hogy az igének „korábban” csak határozói vonzata volt. Az igaz, hogy a *-ra/-re* ragos vonzat a régebbi: „a’ leánynevelő intézet *leánykaira* a’ külön nevelőné *ügyelne fel*” (1846: Életképek [hetilap]: MTSz.). A tárgyi vonzat azonban már 1870 tájától jelentkezik, mégpedig nagyjából abban az árnyalatban, amelyben a használatát a NymKsz. sem kifogásolja: „az élő testben van egy sajátyszerű valami, melyet elneveztek életerőnek; ez *ügyeli fel* az élet *jelenségeit*” (1870: Mentovich Ferenc: Az új világnézet: MTSz.); „Brassó tanácsa mint e faluk közigazgatási tisztsége, csak közrendészetileg folyt be az erdők kezelésébe, s mint községi *vagyont ügyelte fel*” (1873: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása).

A tárgyasság kialakulásának példái után Zimányi a *megállapodik* és *megegyezik* igék melletti vonzathasználattal, pontosabban a megállapodás témájának, eredményének a kifejezőmódjával foglalkozik. Úgy látja, hogy (sajtónyelvi jelenségként) a hagyományos *-ban/-ben* ragos határozót „újabban” fel-felváltja a *-ról/-ről* ragos forma. Megfigyelése és az újdonság feltételezése összhangban van azzal, hogy az értelmező szótárak (ÉrtSz., ÉKsz., ÉKsz.²) *-ról/-ről* ragos vonzatot nem emlitenek.

Ha a *megállapodik* adatait a MTSz.-ban vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy egészen az ezredfordulóig nincs *-ról/-ről* ragos forma. Egy-egy *-ban/-ben* ragos példát idézek a 19. és a 20. századból: „Felszólalt a kilencedik: »meglássa ketek, titok van a dologban!« És *ebben* mindnyájan *megállapodtak*” (1836: Kölcsy Ferenc: A vadászlak: MTSz.); „És a *nagytakarításban* is *megállapodnak* [Róza és Csereiné], a jövő hét végén lesz, pénteki napon...” (1947: Nagy Lajos: Öreg cseléd: MTSz.). A szövegtárban *-ról* ragos formát csak a 21. századból találtam: „[Bárándy Péter] kész távozni a kormányból, ha nem tud *megállapodni* Medgyessy Péterrel az igazságügyi program *folytatásáról*” (2004: Népszabadság: MTSz.). – Beható vizsgálatot érdemelne az a kérdés, hogy a *megállapodik -ban/-ben* és *-ról/-ről* ragos vonzatai milyen mértékben tekinthetők egymás megfelelőinek, nincs-e közöttük kisebb-nagyobb funkciómegoszlás. Ez a kérdés már gyűjtőmunkám közben felvetődött bennem, és előadásomhoz hozzászólva M. Korchmáros Valéria is figyelmeztetett a dolog (majdani) tisztázásának fontosságára. (Köszönet érte.) Hasonló probléma egyébként a *megegyezik* ügyében is adódhat.

Azt hihetnénk, hogy a ’megállapodik vmiben’ jelentésű *megegyezik* melletti vonzathasználat a *megállapodik*-éhoz igazodik; láthatólag Zimányi is ezt gondolja. Az értelmező szótárak (ÉrtSz., ÉKsz., ÉKsz.²) szintén ezt sugallják. A Nyugat CD-je azonban meglepetéssel szolgál. Azt igazolja, hogy a *vmiről, vkiről* vonzatnak már a 20. század első harmadából is vannak adatai: „Ez a rettentő marakodás a bíróság színe előtt megy végbe egy válni készülő házaspár között, akik előzetesen *megegyeznek mindenről* a

gyermek kedvéért” (Nyugat 1916/2.); „*Horvát Henrikről* persze nem tudunk *meg-egyezni*” (Nyugat 1922/5.).

A nyelvtörténeti szótárakban való vizsgálódás fokozza a meglepetésünket. Kiderül ugyanis, hogy a *megegyezik* ’megállapodik’ *vmiről* szerkezet már a 16. századból is adatolható: „immar egy falka ydeoteól fogwa az Schola gondwiseleo Tanito Mester nelkewl vacalt, *kireol* ew kegek *megh eggyeztek*” (1596: SzT.).

„Ezek a kettősségek a XX. században hosszabb idő alatt alakultak ki, további példánk viszont az utóbbi egy-két évtized nyelvhasználatának módosulását tanúsítják” – írja Zimányi (2006). Láthattuk, hogy ennek az átvezető mondatnak az első felével baj van, hiszen a tárgyalt kettősségek egyáltalán nem mindig a 20. század szülöttei. Nézzük, vajon a következő esetekre érvényes-e az átvezetés második fele!

„Szemünk előtt zajlott le a *kommunikál* ige jelentésének és vonzatszerkezetének átalakulása. Naponta tapasztalhatjuk, hogy a korábbi szaknyelvi kifejezés egyszerű köznyelvi szavakat helyettesít: *mond, kijelent, kifejez, jelez, nyilatkozik*.” A szerkezeti változást az ige tárgyassá válása jelenti. Ennek okát Zimányi részint a felsorolt szavak hatásában, részint az angol *communicate* befolyásában látja. – Az ÉrtSz.-nak és az ÉKsz. régebbi kiadásának (1972) nincs is *kommunikál* címszava. Az ÉKsz. újabb kiadásában (2003) pedig csak tárgyatlanként találjuk meg az igét, ebben a jelentésben: ’<kapcsolatot keresve, teremtve, ill. működtetve> információt közöl, cserél’. – A tárgyas *kommunikál* újdonság voltára mutat az is, hogy a NymKk. (1980) nem foglalkozik vele, sőt még a NymKsz. 1. kiadásában (1996) sincs benne. A 2005-ös kiadásban viszont már szerepel. A szótár szerint „többnyire jól helyettesíthető magyar megfelelőjével, a *közöl* igével”.

A MTSz.-ban a *kommunikál* tárgyas használatára az első példát az 1980-as évek végéről találtam: „Azok a programok, amelyek elvárják, hogy a gyerek intézeti felvételével egyidejűleg a szülő járjon pszichoterápiába, *azt kommunikálják* a szülőknek, hogy ők kifogásolható magatartásúak, zavartak, elmebetegek és nyilvánvalóan ők hibáztathatók a gyerek problémáiért” (1989: Szitó Imre: Magyar Pszichológiai Szemle: MTSz.). Az ige tárgyasként kezeléséről azonban már egy valamivel korábbi, *-ható* képzős származék is tanúskodik: „Az ismeret további jellemzője, hogy publikus, hogy *kommunikálható*, hogy szinkrón és diakrón szinten korlátlanul átadható, hogy tényállásokat tükröz vissza” (1982: Kelemen János: Magyar Filozófiai Szemle: MTSz.).

Mindez nem mond ellent Zimányi Árpád megfigyelésének. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a tárgyas *kommunikál* az utóbbi évtizedek abszolút újdonsága a magyar nyelv történetében. A SzT.-ből már 16. századi adatot is idézhetünk a ’közöl’-féle jelentésű tárgyas igrére: „A my a’ plebanos kewansagat nezy, Az chywr es mayor epytesse felól ... keryk Byro vramat, hogy ... *Communicallya* az Gyalay Tiztartowal az *epytessel*” (1582: SzT.).

Ez a tény azonban nem jelenti azt, hogy a tárgyas *kommunikál* folyamatosan jelen volt a magyar nyelv életében. Nyilvánvaló, hogy a régi, latin jövevény valamikor kiszorult a nyelvhasználatból, és az ige tárgyassága minden bizonnyal csupán a 20. század utolsó negyedében kelt új életre, részben angol hatásra. – Magam egyébként úgy tapasztalom, hogy az újabb *kommunikál* *vmi*t sokszor nem helyettesíthető az egyszerű *közöl*-lel, gyakran a manipulatív közlés jegyét érzem benne, ’hangoztatja, hirdeti’ árnyalattal. – Ami pedig a tárgyatlan *kommunikál* igét illeti, az (az áldozással kapcsolatos jelentés-

ben) a NySz. tanúsága szerint már kódexekből is kimutatható; a mostani szegedi konferencián is szóba került ilyen adat a Margit-legendából M. Nagy Ilona és Bényei Ágnes előadásában.

Joggal feltételez angol befolyást Zimányi (2006) a *túlél* ige vonzatvesztésével kapcsolatban is (l. angol *survive*) az ilyenféle mondatokban: „A 26 hetes koraszülött általában *túlél*”, „Ez az endemikus faj a mostoha körülmények között is évezredek óta *túlél*.” Az értelmező szótárak (ÉrtSz., ÉKsz., ÉKsz.²) a *túlél*-t csakis tárgyas igeiként szerepeltetik, a NymKk. és a NymKsz. pedig nem szól róla.

Mindezt látva meglepő, hogy a tárgy nélküli *túlél* a MTSz. tanúsága szerint már a múlt század első felében is felbukkant: „Nem hódítani akartak [a magas fenyőfák], hanem megmaradni. Nem bizonyítani, hanem *túlélni*. Nem szerezni, hanem teljesnek lenni és megőrizni azt a teljességet” (1941: Márai Sándor: Kassai őrjárat: MTSz.). Lehet azonban, hogy ez még csupán sajátos szépirói lelemény a következő, néhány évtizeddel későbbi társával együtt: „[István:] Én tudom, hogy velem kezdődik minden, ameddig az az ország él, megmarad és *túlél*” (1974: Boldizsár Miklós: Ezredforduló: MTSz.). A 20. század első feléből egyébként a tárgy helyén nemcsak vonzathány, hanem határozói vonzat is adatható: „Még az unokáink *életén is túlélnék* a házaink falai” (1935: Sellyei József: Elfogyott a föld alóla: MTSz.).

Ami a *túlél* vonzatvesztését illeti, tanulmányom egyik lektora szerint az angol *survive* mellett a német *überleben* hatásával is számolhatunk. Valóban nem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget sem, de tekintettel arra, hogy a tárgyatlan *túlél* leginkább biológiai és orvosi tárgyú szövegekben fordul elő, Zimányival együtt magam is elsősorban angol mintára gondolok.

Olyan vonzatváltozási eseteket is említ Zimányi, amelyekben az eredetileg határozói bővítményű igét a *le* igeikötő csatlakozása teszi tárgyassá: ***elnököl az ülésen* : *leelnökli az ülést*; *reagál vmire* : *lereagál vmit*.**

Forrásaimban a *leelnököl* igét nem találom; nyilván Zimányi saját gyűjtéséből való. Az *elnököl* adatai ettől függetlenül arra mutatnak, hogy a tárgyassá váláshoz nem volt szükség az igeikötőre.

Nehéz volna megmondani, mikor alakulhatott ki az *elnököl* tárgyas szerkesztésmódja. Az 1990-es évekből igenévi formákban mutatható ki: „[Balsai István mondja:] Különböző nyilatkozataiban [ti. Horn Gyula] perek megindítását fontolgatja – ilyen is elhangzott –, majd *az általa elnökkölt pártnak* a szövivője minősíthetetlen kijelentéseket tett az én el nem hangzott kijelentésemet illetően a mentelmi jogával, az ügyészi munkába való beavatkozással kapcsolatban” (1992: Országgyűlési Napló); „Ezt a francia miniszter támogatja, de a britek és az EU mezőgazdasági *tanácsát* jelenleg *elnökkölő németek* vélhetően ellenezni fogják” (1994: Magyar Hírlap). A ragos igealak tárggyal valamivel később tűnik fel: „januárban az ENSZ Biztonsági Tanácsa, *amelyet* jelenleg Amerika *elnököl*, »Afrika-hónapot« tart” (2000: Magyar Hírlap); „Gore-ék csatlakoztak hozzánk a Fehér Házban, s velük jött Alma és Ron Brown, a DNC elnöke, aki hamarosan letette az esküt mint kereskedelmi miniszter, valamint Harry Thomason, a feleségével, Lindával – egyébként ők *elnökkölték a ceremóniát*” (2003: Hillary Rodham Clintontól, Kiss Marianne fordításában: Élő történelem: MTSz.). – Már a 20. század közepéről is van egyébként olyan szerkezet, amely közvetve az *elnökli az ülést* tárgyas szintagma irányába mutat: „Az ülés megnyitása alkalmából Antonescu Ion tábornagy-államvezető hitvese a

patronázsszervezet nevében örömét nyilvánította Ófelsége Elena anyakirálynő jelenléte felett és felkérte az *ülés elnöklésére*” (1942: Déli Hírlap: MTSz.).

A *reagál vmire ~ lereagál vmit* váltakozást viszont csakugyan az igeikötő csatlakozása tette lehetővé. Csakhogy ez a csatlakozás nem mostanában történt. Névszói származékban és szenvedő alakban már a 20. század első negyedéből adatható: „*Lereagálás[.]* orvosi műkifejezés, jelenti valamely élmény által kiváltott indulatnak külső megnyilvánulások segítségével való levezetését” (1915: Révai-lexikon); „A terápia feladatát most is másképp kellett fogalmazni, célja többé nem az, hogy a hamis útra kertült indulat »*lereagáltassék*»” (Nyugat 1925/14-15.). Nem sokkal később pedig magának a tárgyas szerkezetnek az adatai is feltűnnek: „Elődöm, Jób, még barbár volt. Ő még primitív, ősi *viszketegségét* egy darab cseréppel *lereagálta*” (Nyugat 1931/9.); „Ezt a lelke mélyéből feltörő *vallomást* Bánk rögtön *lereagálja*: erélyesen lép fel Petur ellen” (Nyugat 1940/8.). – Köszönöm azt a lektori megjegyzést, amely szerint a *lereagál* megjelenése a német *abreagieren* hatásával is magyarázható. Mind a magyar ige felbukknásának ideje, mind pedig a pszichológiai szókinszbe tartozása igencsak támogatja ezt a feltevést.

„Érdekes módon az igeikötő elhagyásával is módosulhat a nyelvtani szerkezet” – írja Zimányi (2006). Erre példaként egy sajtónyelvi címet hoz: „A minisztérium nem *szivárogtat*”, mármint: *nem szivárogtatja ki a híreket*. – Ilyen vonzatvesztéses példák a Nszt. készítéséhez felhasználható CD-ken is találhatók: „Aztán előzetes kampány indult; a termelőkre hivatkoznak, hogy mennyire várták ezt a külföldi befektetőt. Azt ugyan nem tudom, honnan tudták, hogy külföldi befektető van, tudniillik a Dohány Terméktanács sincs benne a szakmai tanácsban, tehát nem tudom, ki *szivárogtatott*” (1993: Országgyűlési Napló); „Talán ezt a szófogadatlan Kunczét lenne jó megzabolázni valami erélyes államtitkárral. Mert Kuncze felesel, sőt még »*szivárogtat*« is. Annak a sajtónak, amelyik Gálék szerint amúgy is túlzottan az SZDSZ-t támogatja” (1994: Magyar Hírlap). Az igeikötő hiánya egyébként itt nem mindig jár együtt a tárgy elvesztésével: „Az emberek egyre inkább úgy érzik – legalábbis az SZDSZ ezt szeretné –, mintha *dokumentumokat* is *szivárogtatna* ma már a jobboldali sajtónak – mármint a nemzetbiztonsági szolgálat –; a gátlástalanság határokat nem ismer” (1999: Országgyűlési Napló).

Szintén az igeikötőhiány eseteként hozza szóba Zimányi a *közelítjük a problémát*-féle szerkezetet. Így ír róla: „A manapság előforduló *közelít valamit* szerkezetvegyülés eredménye: *megközelít valamit*, illetőleg *közelít valamihez*, tehát itt is a tárgy váltakozik a határozóval.”

Ez a kontaminációs magyarázat meggyőzőnek látszik, az újnak tűnő szerkezet pedig az adatok szerint főleg az országgyűlési nyelvhasználatban lett divatos: „a részletes vita is tulajdonképpen kereteiben *közelítette* ezt az egész *problémát*” (1995: Országgyűlési Napló); „Az előttünk lévő tervezet egyetlen szempontból – és ezt valamelyik képviselőtársam már említette –, vállalati szempontból *közelíti a kérdést*” (2005: Országgyűlési Napló). – Némi nyelvtörténeti vizsgálódás azonban ráébreszti az embert arra, hogy a *közelít* tárgyi vonzata nem a 20. század végének újdonsága. Bizonyosság erre az ÉrtSz., amelynek a szócikkében kiemelkedő 19. századi költőktől találunk ilyen példákat: „És füves Alpárnak haddal *közelíti határát*” (Vörösmarty Mihály); „Ott van a sas, fenn-röptében *Közelíti a napot*” (Petőfi Sándor). És azt sem mondhatjuk, hogy ezek pusztán a költői szabadságnak vagy a reformkori divatnak a szülöttei, hiszen van náluk jóval

régebbi adat is másfajta műfajból: „ha az kereszténység közt uniót csinálhat az francia, az mint hogy igen *kezelíti* is azon *dolgot*, minden bizonnyal universale bellum leszen az török ellen” (1668: SzT.). – A *közelít vmit* ’megközelít vmit’ szerkezet tehát nem abszolút újdonság. Az ÉrtSz. „régies, irodalmi” minősítése azonban részben mégis támogatja Zimányi véleményét. A jelek arra mutatnak, hogy ez a tárgyas szerkesztésmód a reformkor után háttérbe szorult, és valóban a 20. század végén kelt új életre.

Az *aláír* ige a Zimányi-cikkben egyrészt a tárgyi vonzat (jelentéstapadással lehetővé váló) elhagyásának a példajaként szerepel: „A köztársasági elnök *aláírt*”, azaz ’aláírta a törvényt’; másrészt a szerző azt a tárgyatlan, részeshatározós szerkesztésmódot mutatja be, amely a sporttudósításokra jellemző ’vmelyik egyesülethez szerződik’ jelentésben: „Sarkadi *aláírt* a *Fehérvárnak*”. Mindkét szerkezetnek van régebbi megfelelője; igaz, nem teljes egyezéssel.

Már az ÉrtSz. közölte ezt a jelentésárnyalatot, kiemelve tárgy nélküli voltát: ’azzal van elfoglalva, hogy hivatalos iratokat, ill. indexeket nevével hitelesít’. Ilyen szabad (azaz szótárírói) példákkal szemléltette: „Egész nap csak *aláír*”, „A dékán ma nem *ír alá*”. A Nszt. pedig ezt a jelentésárnyalatot korábbi adattal, „valódi” idézettel mutatta be: „feltette a szemüvegét s mialatt *aláírt*, kedélyesen azt mondta: – Nagyon jól van, gyerek, nagyon jól van. Meg vannak elégedve veled a főnökeid” (1932: Móricz Zsigmond: Rokonok). (Hozzáteszem, hogy a nagyszótári adatot a cikke megírásakor Zimányi nem feltétlenül ismerhette.) – Zimányi Árpád adata annyiban tér el a most idézett társaitól, hogy konkrétan a *törvényt* tárgy elhagyásához köthető. Az előzményként említett esetekben a tárgytapadás ennél általánosabb jellegű.

Az *aláír vkinek* szerkezetnek szintén van sokkal régebbi adata, bár nem sportolói szerződéssel, hanem kérvénnyel, aláírásgyűjtő ívvel kapcsolatban: „Ha elnézem ezt a sok derék ábrázatot, ahogy a moziba mennek vagy lakodalomba vagy temetésre, igazán nem tudom, hol keressem a százhuszat, aki *kendnek aláír*” (1945: Háy Gyula: Tiszazug: MTSz.).

Mivel Zimányi Árpád cikkében és értékelésében többször is szóba került a vonzatvesztés, kiegészítésül szeretnék utalni Büky László tanulmányára (2007–2008), amely a jelenség más eseteivel foglalkozik. Elsősorban *-ít* képzős igékkel találkozhatunk benne: *alakít, bizonyít, domborít, hárít, teljesít*, de megjelenik az *összezár* tárgyatlan szerkesztésmódja is.

Zimányi a mindennapok nyelvhasználatának esetei után szól még a szépirodalomban megjelenő tudatos szabálytalanságról, szokatlan vonzathasználatról is. Idézi például József Attila Köntösök című versét, amelyben szerinte „az ígéhez kapcsolódó tárgy jelenti az újítást”: „*Remegni* kell a vérsötét, / gyökérző Bánat *köntösét*”. – Azt már én teszem hozzá, hogy ez a vonzat a régi latinos-bibliai *fél vkit* szerkezetet juttatja eszünkbe. Nem tudhatom, hogy József Attila valóban neologizmust kívánt-e alkotni, vagy inkább az archaizálást tartotta megfelelő eszköznek mondandója megformálásához. Azt viszont tudom, hogy grammatikai megoldása nem egyedi, így nem is igazi újdonság. A *remeg* tárgyas szerkezetére már 19. századi alkotóktól is vannak példák: „Mikor *remegte* a *halált* Marót bán?” (1838: Vörösmarty Mihály: Marót bán: MTSz.); „nem *remegte* a *nagyok haragját*” (1864: Madách Imre: A Kolozsiak: ÉrtSz.).

3. Összegzés tanulságokkal

Helyes és hasznos, hogy Zimányi Árpád felhívja a figyelmet bizonyos általános vonzatváltozási tendenciákra, például a tárgyassá válásra és a vonzatvesztésre. Nem szabad azonban megelégedezni arról, hogy az igevonzatok történetének egyedi, többé-kevésbé hasonló társaikétól különböző elemei is vannak.

Ha a nyelvművelés nyelvi változásokat emleget, akkor érdemes az állításait nyelvtörténeti vizsgálódással ellenőriznie.

Ennek bizonyos értelemben a megfordítása is igaz: a nyelvtörténésznek hasznos lehet a nyelvművelő íráskor tanulmányozása, hiszen találó meglátásai és tévedéseik egyaránt gondolatébresztő hatásúak.

Zimányi Árpád cikke erőnyeivel és hibáival is kitűnő bizonyossága annak, hogy a magyar nyelv történetében jóval az ómagyar kor után is kereshetünk és találhatunk a nyelvi rendszert is érintő, igazi grammatikai változásokat.

Hivatkozások

- Büky László 2007–2008: Veszendő vonzatok, *Nyelvtudomány* III–IV, 15–25.
- ÉKsz. = Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós szerk. 1972: *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémiai.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc főszerk. 2003: *Magyar értelmező kéziszótár*, Második, átdolgozott kiadás, [Budapest,] Akadémiai.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László főszerk. 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII, Budapest, Akadémiai.
- MTSz. = Magyar történeti szövegtár, <http://www.nytud.hu/hhc>
- Nszt. = Ittész Nóra főszerk. 2006–2013: *A magyar nyelv nagyszótára* I–V, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- NymKk. = Grétsy László – Kovalovszky Miklós főszerk. 1980–1985: *Nyelvművelő kézikönyv* I–II, Budapest, Akadémiai.
- NymKsz. = Grétsy László – Kemény Gábor szerk. 1996: *Nyelvművelő kéziszótár*, Budapest, Auktor.
- NymKsz.² = Grétsy László – Kemény Gábor szerk. 2005: *Nyelvművelő kéziszótár*, Második, javított és bővített kiadás, Budapest, Tinta.
- NySz. = Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond szerk. 1890–1893: *Magyar nyelvtörténeti szótár* I–III, Budapest, Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése.
- SzT. = Szabó T. Attila – Vámszer Márta – Kósa Ferenc – Fazakas Emese főszerk. 1975–2014: *Erdélyi magyar szótörténeti tár* I–XIV, Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Kriterion–Akadémiai–Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Zimányi Árpád 2006: Változó vonzatok, *Édes Anyanyelvünk* 28/3, 6.